

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни ««Напрями розвитку науки судової
експертології» освітньої програми третього (доктора філософії)
освітньо-наукового рівня вищої освіти**

**081 Право
(правозастосування)**

За темою 3

Напрями розвитку наукових основ судових експертиз

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол № 9
від 16.10.2023 року)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та
експертології факультету № 6 Харківського національного університету
внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та
домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

Вчений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка к. ю. н., професор
Коваленко В.В.

План лекції

1. Предмет судової експертизи
2. Об'єкти судової експертизи
3. Зразки для експертного дослідження

Література:

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
2. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К., 2007.
3. Макаренко Е. І. Негодченко О. В. , Тertiшник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.
4. Щербаковский М. Г. Судова експертологія : посібник. Харків, 2009.
5. Щербаковский М. Г. Призначення та проведення судових експертиз: посібник. Харків, 2011.
6. Щербаковский М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
7. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

1. Предмет судової експертизи

Розвиток теорії і методології судової експертизи як галузі наукового знання дозволив розробити базові поняття (категорії) предмета та об'єкта судової експертизи, методик експертного дослідження як підстав диференціації експертиз по галузях спеціальних знань.

При розгляді предмета судової експертизи варто співвідносити це поняття з галуззю наукового знання і практичною діяльністю.

У науковому аспекті предмет судової експертизи – це група об'єктивних закономірностей, досліджуваних у даній галузі наукового знання. У цьому випадку варто говорити про предмет галузі знань, що

становить наукову основу експертизи того або іншого роду, виду, а не про процесуально-прикладне значення предмета експертизи.

Науковим предметом судової експертизи як галузі знання є два види закономірностей.

Закономірності, які обумовлюють виникнення властивостей об'єктів експертного дослідження:

- формування властивостей об'єктів як елементів події злочину;
  - функціонування і взаємодії об'єктів в обставинах розслідуваної події;
  - відображення властивостей об'єктів в навколишній матеріальній обстановці;
  - просторово-часові і причинно-наслідкові зв'язки та відносини об'єктів, що виникають до, у момент і після події злочину.

Закономірності дослідження об'єктів експертизи:

- пошук, виявлення і фіксація об'єктів, їх властивостей і ознак;
- встановлення в об'єктах потенційної кримінально-релевантної інформації.

Предмет окремих родів судових експертиз формується запитамі слідчо-судової практики і вивчається в ході проведення науково-дослідної роботи. Пізнання відзначених закономірностей служить підставою для розробки науково-технічних, спеціальних засобів і методів судово-експертного дослідження, які забезпечують одержання достовірних фактичних даних у конкретній справі. Встановлені закономірності є

знаннями, що обґрунтовують висновки за результатами досліджень у конкретній експертизі.

У понятті предмета судової експертизи як практичної діяльності відображається єдність процесуального і гносеологічного аспектів. У процесуальному аспекті уявлення про предмет судової експертизи як одного з засобів доказування охоплює коло обставин, які встановлюються за допомогою спеціальних знань. Тобто це встановлювані за допомогою експертизи фактичні дані, які є елементами системи доказів у кримінальній справі. З іншого боку, предметом пізнання практичного експертного дослідження є властивості, сторони і відносини об'єкта експертизи, які визначаються в ході експертного дослідження.

Предмет судової експертизи як практичної діяльності у теорії судової експертизи розглядається на двох рівнях: як предмет роду (виду) експертизи і предмет конкретної експертизи.

Предмет роду (виду) судової експертизи являє собою сукупність всіх фактичних даних, які можуть бути встановлені при проведенні даної судової експертизи на певному етапі її розвитку. У міру вивчення наукового предмета роду (виду) судової експертизи коло встановлюваних обставин розширюється. Родове визначення предмета судової експертизи визначає реалізацію в предметі окремих видів судової експертизи. Наприклад, предметом балістичної експертизи є обставини, пов'язані з пострілом, виникненням слідів пострілу на боєприпасах, перешкодах, встановленням тотожності зброї і т. ін.

Необхідні для розслідуваної справи фактичні дані є метою експертного дослідження і формулюються в питаннях, які ставляться слідчим. Таким чином, предмет експертизи виявляється через сукупність питань (завдань), розв'язуваних у певному роді (виді) експертиз.

Точне визначення предмета роду (виду) судової експертизи дозволяє:

- найбільш повно вказати коло обставин, які можуть бути встановлені при призначенні і проведенні даного роду, виду експертизи;
- сформулювати перелік типових питань (завдань), що виносять на вирішення експерту. Про предмет роду (виду) експертизи можна судити за переліком питань, які наводять у довідниках або іншій методичній літературі, що можуть бути поставлені на вирішення відповідної експертизи;
- визначити природу спеціальних знань (компетенцію) експерта, який залучається до проведення даної експертизи. Це означає, що обізнана особа, атестована як судовий експерт з певної спеціальності (виду, роду експертиз), повноважна вирішувати всі питання (завдання), що входять у предмет цієї експертизи;
- включити експертизу в структуру окремих криміналістичних методик розслідування певних видів злочинів;
- виділити необхідні для вирішення питань об'єкти – матеріальні носії інформації, а також вихідні дані, що слугують для встановлення фактичних даних у справі;
- відмежувати певну експертизу від інших суміжних родів, видів судових експертиз;
- розробити методи і методики дослідження і пізнання властивостей об'єктів з метою встановлення

потенційної інформації, що утримується в них, для вирішення кожного з типових завдань;

- організувати проведення судової експертизи в експертній установі;
- визначити подальший напрямок науково-дослідної роботи в окремій галузі судово-експертної діяльності.

Предмет конкретної експертизи – це фактичні дані, які необхідно встановити щодо конкретного розслідуваного злочину із застосуванням спеціальних знань у формі судової експертизи.

Предмет конкретної судової експертизи визначається питаннями, що виносять на вирішення експерта і які формулюються в постанові слідчого про призначення експертизи. Предмет конкретної судової експертизи визначає мету пізнавальної діяльності експерта по дослідженню представлених об'єктів. Факти, що цікавлять слідчого і відображені в питаннях постанови, не можуть виходити за рамки родового предмета експертизи. Предмет конкретної судової експертизи співвідноситься із предметом роду (виду) судової експертизи, як особливе і загальне, частина і ціле. Питання, що виносяться по конкретній експертизі, не можуть виходити за межі предмета роду експертизи. Конкретний предмет експертизи в контексті кримінально-процесуального законодавства (ст. 77 КПК України) дозволяє визначити повноваження експерта при проведенні призначеної експертизи. Так, клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, а також показання, що він дає на допиті, повинні мати відношення до предмета проведеного експертом дослідження.

Критерієм розмежування родів, а всередині родів – видів експертиз є ті властивості об'єкта, які піддаються дослідженню. За безпосереднім предметом дослідження розрізняються, наприклад, почеркознавча,

технічна і бухгалтерська експертизи документів, які мають однаковий родовий об'єкт (документи).

2. Об'єкти судової експертизи

Згідно зі ст.1 Закону України „Про судову експертизу” судово-експертному дослідженню піддаються матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію про обставини справи. Незважаючи на законодавче закріплення, продовжує залишатися спірним питання про те, чи відносяться до об'єктів експертизи тільки матеріальні предмети чи в їх число можуть бути включені також події, факти й інші ідеальні об'єкти.

Видається доцільним більш конкретне розуміння об'єктів експертизи лише як об'єктів матеріального характеру (люди, тварини, речі, документи), що піддаються експертному дослідженню. Це обумовлено тим, що, по-перше, у противному разі можливе змішання об'єкта і предмета експертизи (як цілі дослідження), по-друге, тому що об'єкт дослідження є поняттям не тільки матеріальним, але і правовим. Правовий же режим може бути розповсюджений лише на реально існуючі об'єкти. Об'єкти нематеріального характеру (процеси, події минулого) не мають якого-небудь процесуального становища. У зв'язку зі сказаним видається більш правильним розуміти під об'єктами експертного дослідження тільки матеріальні предмети, оскільки це дозволяє найбільш повно враховувати правову специфіку судової експертизи. Тільки матеріальні об'єкти можуть бути зафіксовані та процесуально оформлені в матеріалах кримінальної справи, а потім надані в розпорядження експерта. Тільки відносно таких об'єктів експерт має якісь повноваження.

Об'єктами судової експертизи, таким чином, є матеріальні (предмети, їх сукупності) або матеріалізовані (документи) джерела інформації.

Множину ідеальних категорій, досліджуваних експертом, наприклад, процес поширення пожежі, стан виконавця рукопису та ін., варто відносити не до об'єктів експертизи, а до об'єктів експертного пізнання на тій підставі, що в гносеологічному значенні ними можуть виступати не тільки матеріальні предмети, але і різні процеси, події, явища, дії. Інакше кажучи, об'єкти експертного пізнання являють собою єдність матеріальної та ідеальної складових, у якій перша – джерело інформації, що фіксується у вигляді відображення, друга – уявна модель, створювана експертом у своїй свідомості на основі результатів дослідження матеріальної субстанції.

Відзначений підхід відповідає загальній ретроспективній меті експертного дослідження: встановлення кримінальних подій за слідами, що залишені при їх вчиненні. Механізм конкретного злочину включає сукупність матеріальних процесів, які вносять зміни і відображаються в матеріальній обстановці події. Ці матеріалізовані відображення (сліди злочину) є носіями інформації про подію. Експерт вивчає сліди, які відобразилися на матеріальних носіях внаслідок впливу явищ і процесів, і встановлює механізм протікання останніх.

Крім своєї матеріальної природи, об'єкти експертного дослідження розрізняються за процесуальною формою. Об'єкти судової експертизи можуть бути класифіковані за різними підставами:

- а) об'єкти, представлені слідчим;
- б) об'єкти, створені експертом у процесі проведення досліджень (моделі, експериментальні зразки порівняння та ін.);

в) допоміжні об'єкти, використовувані в ході дослідження (еталони, екземпляри натурних колекцій і ін.)

Об'єктами експертизи, які представляються експертові слідчим, є відповідно до кримінально-процесуального закону джерела відомостей, матеріальні предмети-носії інформації, які піддаються дослідженню для встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією і такі, що відносяться до предмета експертизи.

Як одиничні матеріальні утворення об'єкти експертного дослідження мають процесуальний статус речового джерела доказів. З розглянутим поняттям пов'язана система процесуально-криміналістичних засобів виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження об'єкта, що забезпечує його дійсність. У процесі слідчої дії і експертного дослідження об'єкт експертизи повинен бути виділений, індивідуалізований і збережений. Такі дії є гарантією того, що будуть неможливими його підміна або змішання з іншим об'єктом.

Крім матеріальних предметів-носіїв властивостей про подію минулого, вивченню піддаються джерела, що несуть інформацію про досліджуваний об'єкт. Так, при проведенні, наприклад, судових інженерно-технічних експертиз може виникнути необхідність проаналізувати технічну документацію, що відноситься до об'єкта дослідження, зруйнованого або згорілого після технологічної аварії і т. ін., узагальнити відомості про подію, що стосується предмета експертизи, зробити реконструкцію і моделювання процесів, явищ. Результативність вирішення поставлених питань у подібних випадках багато в чому визначається якістю і повнотою матеріалів, що представляють експерту, до яких відносяться: протоколи огляду місця події, докладно ілюстровані фототаблицями, кресленнями, схемами; відомості про обставини події; місце, час і характеристики встановленого об'єкта; відомості про погодні

умови; інформація про процеси, що передували події і перебували в причинно-наслідковому зв'язку з її виникненням; документи, що регламентують технологічні процеси, і ін.

На підставі викладеного можна дати наступну класифікацію об'єктів, які направляються на експертне дослідження.

1. Об'єкти, що мають процесуальний статус:

- речові докази: первісні, тобто безпосередньо пов'язані з подією злочину (предмети, рідини, мікрочастки, документи, що несуть сліди злочину і ін.), і похідні – зліпки, відбитки, фотознімки слідів злочину, що зберігають їх істотні ознаки;
- документи як особливий вид доказів, наприклад: документи бухгалтерського обліку і звітності, проекти будівництва будинків, договори купівлі-продажу та ін.;
- живі особи: потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачуваний;
- зразки для експертного дослідження, у тому числі зразки порівняння (вільні, умовно-вільні, експериментальні), необхідні для проведення ідентифікаційного дослідження;
- матеріали кримінальної справи (протоколи слідчих дій і додатки до них, схеми, довідки, висновки первинних і основних експертиз і ін.), які відносяться до предмета експертизи.

3. Об'єкти, що не мають процесуального статусу :

- матеріальна обстановка місця події: ділянки місцевості, спорудження, будинки, приміщення, комунікації, механізми й ін.;
- трупи людей і їх частин;
- тварини, трупи і частини;

- предмети, що відносяться до розслідуваного злочину, але не мають статусу речових доказів. Лише висновок експерта дозволяє визначити належність предмета до події злочину, на підставі чого слідчий виносить постанову про його залучення до справи як речового доказу.

Не всі з наведених об'єктів можуть бути процесуально закріплені в справі як докази. Однак це не означає, що такі об'єкти не мають ніякої процесуальної форми. Вони повинні бути офіційно надані в розпорядження експерта (наприклад, зазначені як об'єкти, що підлягають дослідженню, у постанові про призначення експертизи), у відношенні їх може бути встановлений певний процесуальний режим, наприклад, припинений на час експертизи виробничий процес, закритий доступ стороннім особам і т.п.

Крім загального поняття об'єкта як матеріального носія інформації, розрізняють також поняття родового (видового) і конкретного об'єктів судової експертизи.

Об'єкти роду (виду) експертизи – це множина (клас, категорія) предметів, які володіють загальними властивостями, що вивчаються на основі застосування спеціальних знань у межах роду (виду) даної експертизи. Так, об'єктом трасологічної експертизи є відбитки зовнішньої будови об'єктів; біологічної експертизи – об'єкти рослинного і тваринного походження й ін.

Диференціація існуючих і виникнення нових видів експертиз у межах роду відбувається за ознакою видового об'єкта. Наприклад, у технічній експертизі документів родовий об'єкт – документи. Об'єктами, що обумовлюють її види, є: реквізити документів, матеріали документів, відбитки друкованих форм і друкувальних пристроїв.

Об'єкт конкретної експертизи – індивідуально-визначена річ, документ і інші матеріальні утворення, виділені з матеріальної обстановки події злочину і представлені слідчим на дослідження із призначеної експертизи. Будь-який конкретний об'єкт має індивідуальні і загальні для деякого класу риси, які визначають специфіку експертного дослідження (сукупність застосовуваних методів, послідовність їх використання і т. ін.).

Безпосередній об'єкт експертного дослідження – це відображена в матеріальній обстановці події і виділена в результаті аналізу об'єкта та його сторона (сукупність однорідних властивостей, інформаційне поле), яка вивчається із застосуванням спеціальних знань для вирішення конкретного експертного завдання. Ця сторона або підсистема властивостей об'єкта експертизи досліджується експертом певної спеціальності для рішення конкретного завдання щодо встановлення обставин справи. Один матеріальний об'єкт є носієм різних видів інформації, яка виступає предметом вивчення різних родів (видів) експертиз. Так, наприклад, письмовий документ має сукупність різних властивостей (полів), які визначають вид експертного дослідження: почерк – почеркознавча експертиза, письмова мова – авторознавча експертиза, відбиток печатки – технічна експертиза документів, зміст записів – бухгалтерська експертиза і ін.

3. Зразки для експертного дослідження

Крім речових доказів, які виявляються на місці події і направляються на експертне дослідження, експерту нерідко необхідні інші пов'язані з розслідуваною подією об'єкти, які використовуються для вирішення поставлених завдань. Ці об'єкти іменуються зразками для експертного дослідження.

Так, для вирішення діагностичного завдання про захворювання обвинувачуваного венеричними хворобами від нього необхідно відібрати зразки крові. Найчастіше зразки відбираються для вирішення ідентифікаційних завдань. Основним методом ідентифікаційного дослідження є метод порівняння, сутність якого полягає у зіставленні двох або декількох об'єктів з метою встановлення загальних властивостей, які їх поєднують, або розходжень, які роз'єднують об'єкти. Одним з об'єктів експертного дослідження є речовий доказ, який зберіг слід злочину у вигляді відображення властивостей шуканого об'єкта або у вигляді частини, що відокремилася від нього. Для проведення ідентифікаційного дослідження необхідно відібрати зразки порівняння від об'єкта, який перевіряється, тобто об'єкта, який через обставини справи міг залишити слід на місці події.

Зразки порівняння – це матеріальні джерела інформації, що відображають властивості об'єктів, які перевіряються, або самі ці об'єкти. Об'єктами, що перевіряються і від яких відбираються зразки порівняння, можуть бути речові докази, живі люди і трупи, документи і навіть місце події (ділянки місцевості, підлога підвалу та ін.). Якщо сліди злочину виникають у процесі і обставинах розслідуваної події, то порівняльні зразки є продуктом цілеспрямованої діяльності слідчого.

Зразки порівняння є носіями різних властивостей об'єкта, що перевіряється. Залежно від властивостей, які відображаються, зразки для порівняльного дослідження можуть бути підрозділені на чотири види:

Зразки, що відображають особливості зовнішньої будови об'єкта. Наприклад, спеціально виготовлені експериментальні зразки слідів застосування знаряддя злому (лома), кліше печатки, штампа, знаряддя травми (сокири).

Зразки, що відображають склад і структуру об'єкта. За своїм походженням і способу одержання – це частина самого об'єкта, що перевіряється, або частина групи однорідних об'єктів. Прикладом зразків першої групи є зразки ґрунту з ділянки місцевості, на якій було вчинено злочин. До другої групи відносяться, наприклад, зразки дробу, виявленого і вилученого в домоволодінні підозрюваного.

При проведенні деяких експертиз відбираються не зразки, а проби. Наприклад, якщо вилучено велику кількість наркотичної рослинної речовини, то на експертизу представляються не тільки кілька зразків (звичайно чотири-п'ять) з різних ділянок рослинної маси, але й середня проба (50–100 г), відібрана з різної глибини і різних місць (із всіх кутів і з центра). Аналогічні проби відбираються при дослідженні харчових продуктів, ґрунту, пально-мастильних матеріалів та ін.

Зразки, що відображають функціональні особливості об'єкта або механізму утворення його слідів. До функціональних властивостей людини відносяться набуті нею навички, у тому числі професійні. Зразками, що відбивають зазначені навички, є зразки почерку, письмової й усної мови, петлі і вузли та ін.

Зразки, що відображають одночасно кілька характеристик об'єкта-оригіналу. Наприклад, зразок тексту, виконаний на матричному принтері, відображає властивості вбудованого програмного забезпечення, що впливає на формування знаків, особливості зовнішньої будови голок, що характеризуються формою крапок, склад барвника стрічки.

Зразки для порівняльного дослідження із процесуального статусу розділяються на види залежно від часу виникнення і способу залучення в сферу кримінального судочинства.

Вільні зразки. Виникають до порушення кримінальної справи поза зв'язком зі вчиненням злочином і його розслідуванням. До вільних зразків відносяться рукописні матеріали особистої переписки або службові документи (зразки почерку); документи з машинописним текстом (зразки знакодруючого пристрою); зразки волосся, що зберігається у родичів загиблого; фото- або рентгенівські зображення, дріб, фарба, зразки виробів, матеріалу та ін. Вилучення вільних зразків для порівняльного дослідження здійснюється слідчим і відбувається в рамках таких слідчих дій, як обшук (ст. 177 КПК України), виїмка (ст. 178 КПК України), огляд місця події, приміщень, предметів (ст. 190 КПК України), огляд трупа (ст. 192 КПК України), витребування документів і предметів (ст. 66 КПК України). Процедура відбору зразків відображається в протоколі відповідної слідчої дії.

Умовно-вільні зразки. Виникають після порушення кримінальної справи, але не у зв'язку з підготовкою матеріалів для проведення експертизи. До умовно-вільних зразків відносяться, наприклад, підпис, рукописний запис у протоколі допиту, поясненні, скарзі, клопотанні і інших документах, виконаних обвинувачуванним, підозрюваним під час провадження по справі, а також іншого роду об'єкти.

Експериментальні зразки. Ці зразки одержують після порушення кримінальної справи у зв'язку із призначенням і проведенням судової експертизи. Експериментальні зразки можуть відбирати два суб'єкти – судовий експерт і слідчий.

Експерт, якому доручено проведення експертизи, самостійно відбирає зразки при проведенні експертного дослідження. У цьому випадку в ході експертного експерименту відбираються зразки від представлених на експертизу об'єктів, які перевіряються (наприклад, одержання експериментальних гільз при стрілянині з рушниці, вилученої у

підозрюваного). Якщо одержання зразків є частиною виконуваних експертом досліджень із використанням наданих на судову експертизу об'єктів, то якої-небудь окремої постанови слідчого про вилучення зразків не потрібно.

В ході досліджень експерт самостійно визначає перелік і обсяг використовуваних ним спеціальних методів і засобів дослідження, він вправі вилучати для наступного порівняльного дослідження частину представленого в його розпорядження об'єкта, наприклад, зразки крові, ґрунту і т. ін. Експерт вправі на власний розсуд обмежитися дослідженням частини об'єкта, якщо це забезпечує вирішення поставлених питань, а також він може виготовляти копії (зразки-копії) речових доказів, експериментальні зразки-ушкодження і ін.

Самостійне одержання зразків експертом не вимагає окремого процесуального оформлення. Як і весь хід експертного дослідження, відомості про вилучення зразків у процесі проведення експертизи фіксуються в одному процесуальному документі – висновку експерта (ст. 200 УПК).

Слідчий відбирає зразки у відповідності до ст. 199 КПК України „Одержання зразків для експертного дослідження”.

Одержання зразків для експертного дослідження слідчим згідно зі ст. 199 УПК – самостійна слідча дія, що проводиться на підставі постанови слідчого і оформлюється у відповідному протоколі «Відібрання зразків для експертного дослідження». Тільки вказаною слідчою дією здійснюється відібрання зразків від живих осіб: обвинувачуваного, підозрюваного, свідка або потерпілого. Якість відібраних зразків і їх доказове значення підвищується, якщо одержання зразків здійснюється за участю спеціаліста (ст. 128¹ КПК України) або експерта, якому доручено проведення судової експертизи. Неправильний відбір проб відображається

на вірогідності експертних висновків, призводить до необхідності повторного або додаткового проведення слідчих дій, затулює строки слідства.

Передбачений КПК України особливий спосіб одержання зразків у учасників процесу обумовлений необхідністю забезпечення їх законних інтересів, прав і свобод. Зокрема, при необхідності одержання зразків у живих людей слідчий зобов'язаний винести окрему постанову. Постанова про одержання зразків обов'язкова для осіб, у відношенні яких вона винесена (ч.5 ст. 114 КПК України), що повинно бути їм роз'яснено.

У виняткових ситуаціях при відмові підозрюваного або обвинувачуваного представити зразки ті з них, характер яких це допускає, можуть бути отримані примусово. Це стосується таких об'єктів, як виділення організму людини (кров, сперма, слина, жовч, піхвовий уміст і ін.), волосся, піднігтьовий вміст і т.п. В останньому випадку бажана присутність понятих, хоча ст. 199 КПК України цього не передбачає. При відібранні зразків необхідно дотримуватись загального правила про неприпустимість дій, що принижують гідність особи. Природно, зразки почерку і підпису неможливо відібрати примусово. Для цього варто заручитися згодою особи, чиї зразки почерку або підписи необхідні для експертного дослідження.

Крім зразків порівняння, що відбирають від живих осіб, слідчий вправі відібрати зразки від предметів, які неможливо вилучити і направити експерту на дослідження. Як зразки порівняння можуть виступати відбитки печаток і штампів установ, зразки води з місць виявлення трупів при припущенні про смерть від утоплення, проби золи з місця спалення трупа, фото- і рентгенівські зображення тіла невпізаного трупа і ін.

Вимоги, що ставляться до зразків порівняння. Незалежно від часу виникнення і форми відображення властивостей об'єкта, що перевіряється

(відбитки, частини або частки), зразки повинні задовольняти ряд вимог, недотримання яких унеможливилює проведення експертного дослідження.

Безсумнівність походження зразків. Означає ту обставину, що в процесі розслідування повинно бути точно встановлено, що зразки порівняння відображають властивості конкретних певних осіб або предметів. Особливо важливо дотримуватись цієї вимоги при вилученні вільних зразків у ході виїмки або обшуку. Походження зразка від об'єкта, що перевіряється, повинно бути процесуально засвідчене слідчим, наприклад, у протоколі допиту свідка або впізнання.

Необхідна кількість (репрезентативність) зразків. Кількісні параметри зразків: число, маса, обсяг, розміри повинні забезпечити повноцінне проведення експертного дослідження. Залежно від безпосереднього об'єкта дослідження, тобто властивостей об'єктів, експертні методики висувають різні вимоги до кількості порівняльного матеріалу. Однак у кожному разі зразки порівняння зобов'язані відображати достатню для ідентифікації сукупність ознак об'єкта, що перевіряється. Так, для проведення почеркознавчої експертизи варто надати зразки рукописного тексту особи не менш ніж на 10 аркушах; на ґрунтознавчу експертизу направляються порівняльні зразки ґрунту з різних місць перевірюваної ділянки місцевості вагою до 200 грамів. Недостатня кількість зразків іноді не дозволяє експерту вірогідно вирішити питання про тотожність, що тягне направлення клопотання про надання додаткових матеріалів.

Належна якість зразків. Відзначена вимога спрямована на представлення зразків, придатних для дослідження. Так, відбитки печаток, відбитки пальців рук і інших предметів зі стійкою формою повинні бути чіткими, насиченими, не змазаними для того, щоб забезпечити передачу окремих ознак зовнішньої будови об'єктів; зразки почерку повинні

відображати всі варіанти почерку перевірюваної особи; зразки рослинних об'єктів необхідно направляти на експертизу просушеними для запобігання гниття; зразки-предмети (дріб, зброя, інструмент і т.д.), вилучені у різних осіб, повинні знаходитися в різних упаковках, мати бирки з написами і т. ін. Незадовільна якість зразків не дозволяє навіть приступити до ідентифікаційного дослідження, що є причиною направлення експертом повідомлення про неможливість дачі висновку.

Порівнянність зразків. Зразки порівняння повинні бути близькі за механізмом утворення, походженням зі слідами злочину. Зміст зазначеної вимоги полягає в усуненні розходжень між слідами злочину і зразками порівняння, які не обумовлені дійсною різницею властивостей порівнюваних об'єктів. Ця вимога забезпечується одержанням зразків порівняння, максимально наближених до слідів злочину за часом або механізмом (способом, умовами) виникнення. Так, якщо досліджуваний документ–речовий доказ виконаний олівцем на картоні, то експериментальні зразки почерку повинні відбиратися від особи у вигляді рукописних текстів, виконаних олівцем того ж кольору і твердості на картоні. Дотримання цієї вимоги обумовлено необхідністю виключити вплив сторонніх факторів, які перешкоджають правильній оцінці експертом ознак, що розрізняються, порівнюваних об'єктів, встановлених у процесі експертного дослідження.

Основним правилом одержання порівнянних експериментальних зразків є створення умов слідоутворення, максимально близьких до тих, які мали місце в момент утворення самого об'єкта дослідження. У той же час одержання порівняльних зразків самим експертом не завжди забезпечує відтворення умов, що відповідають механізму слідоутворення, який мав місце в момент розслідуваного злочину, а значить і одержання адекватних експериментальних зразків. Насамперед, труднощі виникають,

коли мова йде про динамічні сліди, які відображають не тільки будову предметів, але й особливості звичної, навичкової, у тому числі професійної, діяльності конкретної особи (злочинця). У цих випадках експерт варіює умови одержання зразків до максимальної їх подібності з досліджуваними об'єктами.

У тих випадках, коли відбір експериментальних зразків неможливий у зв'язку з істотною зміною перевірюваних об'єктів за час, що пройшов з моменту вчинення злочину (ствол зброї покритися корозією й т.п.), необхідно шукати вільні зразки, що відповідають часу виникнення слідів злочину.

Тактика одержання експериментальних зразків порівняння.

Як і будь-яка інша слідча дія, тактика відбору зразків від об'єкта, що перевіряється, включає три етапи.

На підготовчому етапу виконуються наступні операції:

- прийняття рішення про необхідність відбору зразків порівняння для проведення ідентифікаційного дослідження у відношенні конкретного об'єкта, що перевіряється;
- визначення виду зразків порівняння і їх кількостей;
- вивчення методики відбору зразків. Вибір і ознайомлення з методикою відбору зразків здійснюється слідчим шляхом звертання до спеціальної методичної літератури або консультацій з фахівцем. Звичайно в останнім вибирається обізнана особа, яка потім буде проводити експертизу;
- вибір часу відбору зразків. На вибір моменту одержання зразків від живих осіб впливає фізичний, психічний стан зацікавлених осіб, можливість проведення слідчої дії з їх участю;

- вибір місця відбору зразків. В одних випадках зразки можуть бути отримані в кабінеті слідчого, в інших – у спеціалізованих установах, де є необхідні умови, інструменти, обладнання, фахівці;
- визначення складу учасників слідчої дії: наявності понятих, необхідності залучення відповідного фахівця й ін.;
- вирішення питання про спосіб виклику учасників слідчої дії: повісткою, по телефону або іншими способами;
- підготовка необхідних технічних засобів відбору, упакування, транспортування, фіксації процедури відбору зразків: приладів, інструментів, апаратури, матеріалів і т.д.;
- вибір лінії поведінки з особою, від якої або за згодою якої має бути здійснений відбір зразків, якщо вона протидіє розслідуванню;
- складання письмового плану відбору зразків;
- винесення постанови про одержання зразків для експертного дослідження. У постанові про одержання зразків повинно бути зазначено: а) у зв'язку з якими обставинами виникла необхідність їх одержання; б) для встановлення яких обставин необхідне порівняльне дослідження зразків; в) які конкретно зразки підлягають вилученню; г) у кого, де й коли вони повинні бути отримані із вказівкою процесуального становища особи.

Робочий етап являє собою безпосередній відбір зразків порівняння слідчим. Він включає:

- ознайомлення з постановою: а) обвинувачуваного, підозрюваного, потерпілого, свідка про відбір у них зразків;

- б) посадової особи про відбір зразків порівняння від матеріальних об'єктів, що перебувають у її розпорядженні;
- роз'яснення всім учасникам їхніх прав, обов'язків, ролі кожного при провадженні слідчої дії;
- встановлення психологічного контакту із зацікавленою особою. При необхідності використати прийоми переконання;
- відбір зразків за технологією, що відповідає вимогам безсумнівності походження, необхідної кількості, належної якості й порівнянності.

Відносно можливості присутності слідчого при відборі зразків у осіб, тут, імовірно, діє правило, встановлене кримінально-процесуальним законом для освідкування (ст. 193 КПК України). Якщо одержання зразків поєднано з оголенням тіла людини, а слідчий є особою іншої статі, то він не може бути присутнім при проведенні слідчої дії, але при цьому не позбавляється своїх керівних функцій.

Третій етап – фіксація ходу і результатів відбору зразків і їх упакування включає:

- опис ходу відбору зразків і отриманих результатів у протоколі „Відібрання зразків для експертного дослідження”. У протоколі повинна бути описана процедура одержання зразків, їх вид, кількість, місце вилучення (виявлення), дата, час і спосіб вилучення (змив, зіскрібок, зрізи і т. ін.), вид упакування, зміст посвідчувальних написів і підписів. При наданні фізичного опору особою, у якої відбираються зразки, варто докладно описати в протоколі всі дії особи, а також прийняті слідчим відповідні заходи;

- при необхідності складається схема, у якій відзначається місце вилучення або відбору зразків, проводиться аудіо- або відеозапис, фотозйомка, що ілюструють хід і окремі етапи слідчої дії;
- упакування отриманих зразків. Отримані зразки поміщаються в упаковки з дотриманням процесуальних вимог і криміналістичних правил поводження. Правила упакування зразків такі ж, як і речових доказів. Упаковка повинна забезпечувати схоронність зразків і відбитих у них властивостей, не допускати можливість їх втрати, підміни або випадкового привнесення інших об'єктів. На упаковках наносяться посвідчувальні написи: вид об'єкта, кількість, дата, час, місце і спосіб одержання зразків, характер предмета-носія;
- ознайомлення всіх учасників слідчої дії із протоколом, прийняття від них зауважень і заяв;
- підписання протоколу слідчим, а також всіма особами, які брали участь у відібранні зразків для експертного дослідження.